

nak. A folyamat felderítésének munkájából különösen a magyarországi germanisztika vette ki részét, amikor a telepek származását, a telepítés lefolyását aprólékosan kikutatta s az anya- és fióktelepek nyelvjárását egybevetette. Ilyfajta munka folyik évek óta a szegedi germán filológiai intézetben, amely a telepeket hazájuktól a Bánátságig kíséri nyomon. Felderítetlenek azonban részben a szerbek és románok betelepítésével felmerülő hasonló kérdések.

A mű 9 fejezetre tagozódik, belőle a 2. 4. 5. 7. 8. fejezetek foglalkoznak a Bánát iskolaügyével s különösen a népoktatás szervezetét figyelik. A 80 évre terjedő intézményfejlesztő folyamat 3 részre oszlik: 1) a németek és nacionalisták (szerbek és románok) letelepülése után az iskolázás megindulása (1722-1770); 2) Mária Terézia reformjának hatása alatt a népnevelés kialakulása (1770-1778); és az iskolák további sorsa a Bánátnak Magyarországhoz történt csatolása után magyar fennhatóság alatt (1778-1802). Mindegyik szakaszhoz a fejlődés megértése céljából történelmi bevezetőt nyújt: az első részhez a telepítés menetét s a lakosság műveltségi fokát, a másodikhoz a bécsi udvar nevelésügyi mozgalmait s a harmadikhoz ennek következményeként a Ratio létrejöttét és jelentőségét.

Különösen a második és harmadik rész rejteget sok érdekességet. A német telepek iskolázása szépen megindult, ezzel szemben a szerbeknél és románoknál igen sok nehézségbe ütközött. Látjuk a 4. fejezetből (65. o.), hogy a bécsi kormánynak miért szükséges Dél-Magyarországon a szerbek és horvátok számbeli és kulturális erősítése. Igen nagy erőfeszítéssel sikerül csak az iskolákat megtartani, a tanító- és tankönyvkérdés ügyét elintézni. Az utóbbival kapcsolatban a gör.-kel. papság befolyást keres az iskolákra s szempontjait a kormánnyal szemben is nagyszerűen érvényesíti, míg Mária Terézia veszélyes működése miatt meg nem fosztja jogaitól. A magyar fennhatóság alatt is tovább fejlődik az iskolaügy, a magyar nyelv csupán a tantárgy szerepét játssza s az 1790-es évek néhány fellángolásától eltekintve meghagyja az iskolákat nyugodt fejlődésükben. A szerbek és románok iskoláit is épüget istápolta a magyar főhatóság, oly erős nyomást további fejlesztésükre nem gyakorolt útjába azonban semmit sem tett. Különös, hogy már ebben az időben mennyi elmentet van a gör. kel. papság, tanítószág és a magyar fennhatóság között s ezt a szellemet az ifjúság az iskolában magába szívhatta.

Wolf könyve komoly, alapos, tárgyilagos munka. Eredeti forrásokból igen sok új anyagot hozott, a német mellett jól ismeri a magyar kutatásokat is. Az igazságot, a való helyzetet tárja fel s ítéleteiben mindig tudományos. Szinte jóleső érzés, hogy a könyvből hiányoznak a magyar iskolapolitikára megbélyegző kijelentések, amilyeneket az utóbbi időben oly gyakran olvashatunk. Nem elfogultságból — hiszen Wolf német — hanem a tények valóságos ismerete alapján visszautasítja Helfertnek, a Mária Terézia-korabeli osztrák nevelésügy kutatójának elfogult bírálatát a bánáti magyar iskolapolitikára nézve (106., 194. o.) Szorgalommal készült statisztikákat közöl a XVIII. századi bánáti iskolákról, tanítókról és tanulókról, az iskolalátogatás fokáról. Wolf műve szoros kiegészítője Fináczy, Csóka stb. ezirányú kutatásainak s XVIII. századi nevelésügyünk komoly nyeresége.

Veszélka László.

Alexis Carrel: Az ismeretlen Ember. Fordította: Dr. Fülöp Zsigmond. Révai-kiadás. 1936. 346 lap. Az író Nobel-díjas amerikai orvos-professzor. Ez a maga nemében tökéletesen páratlan könyv lebilincselően széleslátókörű, nagytudású és mélyen őszinte szellemnek kritikai megnyilatkozása az egész mai kultúrával szemben. Igényt tart és jogosan tart igényt a legteljesebb érdeklődésre úgy a tu-

domány emberei, mint a művelt és önálló gondolkozású nagy-közönség részéről. Ne héz feladatra vállalkozik, az emberről akar hű és teljes képet adni, az emberről, aki elveszett a különböző szempontú kutatásokban s hol mint mechanizmus, hol mint szellemi lény, hol mint fogyasztó vagy állampolgár, hol a bonctan, élettan, lélektan tárgyaként jelenik meg holt sablonná egyszerűsítve, de sohasem a maga tökéletes, életteljes egységében. Elénk tárja mindazt, amit az emberről szóló tudományok mindmáig felderítettek. De ugyanúgy, sőt még élesebb megvilágításban jelenik meg előtünk „az ismeretlen ember“; a tudományos kutatás megoldhatatlannak látszó problémái s mindazok a tapasztalati tények, melyek kívül esnek a mai tudományos kutatás keretein. De nemcsak az emberre vonatkozó tudásunknak és nemtudásunknak nagyvonalú összefoglalását találjuk meg ebben a könyvben, hanem a technikai civilizáció szenvedélyes kritikáját is. A technikai civilizációnak történelmi szükségszerűséggel ki kellett alakulnia, de itt az ideje, hogy megmentsük az embert ettől a kultúrától. „Az emberek nem tudják követni a modern civilizációt jelen medrében, mert degenerálódnak. Lenyűgözte őket az élettelen anyaggal foglalkozó tudományok szépsége. Nem értették meg, hogy testük és tudatuk oly természeti törvényeknek vannak alávetve, amelyek homályosak ugyan, de éppen olyan könyörtelenek, mint a csillagvilág törvényei.“

„Jobban meg kell tehát ismernünk az embert, hogy megfelelőbb életfeltételeket teremthessünk a számára, mert az önmagunk felől való tudatlanságunk adta meg a hatalmat a mechanikának, fizikának, vegytannak, hogy vaktában módosítsák életünk ősi formáit. Annak áldozatai vagyunk, hogy az étellel foglalkozó tudományok elmaradtak az anyaggal foglalkozó tudományok mögött“.

Az emberrel foglalkozó tudomány segíthet csak rajtunk. De az emberre vonatkozó ismereteink sokasága nem nagyértékű. „Vissza kell térnünk önmagunk naív megfigyeléséhez minden szempontból és semmit sem vetni el és egyszerűen leírni azt, amit látunk“ — adja meg a programot. — „A technikai nehézségek teszik, hogy bizonyos dolgokat száműzzenek a tudományos kutatás területéről. Elménkben megvan a természetes törekvés, hogy visszavesse azokat a dolgokat, melyek nem illenek bele korunk tudományos vagy filozófiai hitelveinek keretébe.“

Utánozhatatlan művészettel tárja elénk mindazt, amit az emberi testről és élettani működéseiről tudunk. (III. fejezet.) Ilyen szempontjai vannak: A test bonyolultsága és egyszerűsége. Szervezőmódja. Vegyi kapcsolata a környezettel. Fizikai kapcsolatai. A szervek automatizmusa. Idézzük: „A működési egyszerűség mindig együttjár egy bonyolult szerkezettel. Az ember mindennek előtt táplálkozási folyamat, vegyi anyagoknak szüntelen mozgásából áll. Mint egy nagy folyó, amely a külső világból jön és oda tér vissza, anyag folyik át szüntelenül a test sejtjein. — A szervezet különmeműségét voltaképpen a megfigyelő képzelete teremti meg. Belső elválasztása útján minden szerv kiterjed az egész szervezetre. — Az ember elsősorban egyszerű. Egyetlen sejtből ered. A sejtek mintha emlékeznének eredeti egységükre még akkor is, mikor csupán elemei lettek egy megszámlálhatatlan sokaságnak. Maguktól tudják, hogy milyen munka vár rájuk a megszerveződött egészben. Az az önkéntes törekvés, hogy a szerveket kialakítsák az őket alkotó sejtek, mostani fogalmaink világánál megmagyarázhatatlan“.

„A valóságban a test és lélek képek — mondja a „Szellemi tevékenységek“ (IV.) fejezetben — amelyeket más módszerekkel veszünk fel ugyanarról a tárgyról, eszünk által nyert absztrakciók lényünk konkrét egységéről“. E fejezetben beszél az értelmi, erkölcsi, esztétikai tevékenységekről, fejlődésük feltételeiről, a intuicióról, a szépség-

ről és gyakorlati fontosságáról, aszkétizmusról, az imáról és csodákról. — „Ma az esztétikai tevékenység csupán lehetőség marad a legtöbb egyénnél, mert az ipari civilizáció körülvette őket otromba, közönséges és csunya látványokkal. — A modern civilizáció óriási hibát követett el, mikor a szellemet feláldozta az anyag kedvéért. — A szépség kiapadhatatlan forrása a boldogságnak azok számára, akik fölfedezik hajlékát. — A misztikus által keresett szépség gazdagabb, és meghatározatlanabb, mint a művész ideálja. Nincs alakja. Ritkán nyilatkozik meg. Megkívánja a lélek fölemelkedését egy lény felé, az öröknek egy központja felé, akit amisztikus Istennek nevez. — A miszticizmus fényesen nagylelkű. Meghozza az ember számára legmagasabb vágyainak teljesülését. Belső erőt, lelki villágosságot, isteni szeretetet, kimondhatatlan békességet nyújt neki. — Az értelem majdnem haszontalan azok számára, akiknek semmi egyébük nincs. A tisztán intellektuális ember tökéletlen emberi lény. Boldogtalan, mert nem fűd belépni abba a világba, melyet megért. — Erkölcsi érzék és ítélőképesség majdnem elegendő önmagukban, nem kell társulniok nagy értelmi képességgel, hogy felruhazzák az embert a boldogságra való alkalmassággal. Ezek mintha erősítenék a szervi működéseket. Az kell, hogy ezek kifejlesztése legyen a nevelés főcélja, mert ezek adják meg az egyensúlyt az egyének. — A legtöbb emberi lény alacsony értelmi és lelki értéke nagy mértékben tulajdonítható a lélektani légkör fogyatékosainak“.

Az idő értelmét keresi az ember szempontjából. A belső idő c. (V.) fejezetben szembeállítja a fizikai idővel a belső időt. „A belső időt azok a változások határozzák meg, melyek a testben és ennek tevékenységeiben az élet folyamán végbemennek. Ezek a változások szerviek és szellemiek. Ekként a belső idő élettani vagy lélektani idő. A belső időt nem lehet megfelelően mérni a naprendszeri idő egységeivel. Az élettani kor nem más, mint működési és szervi állapot. Ez állapot változásainak ritmusával kell mérni. Ez a ritmus egyének szerint változik. — Ha a gyermekkor és az öregkor naprendszeri években fejezzük ki, a gyermekkor nagyon rövidnek, az öregkor nagyon hosszúnak tűnik fel, ha az élettani idő egységeivel mérjük, a gyermekkor nagyon hosszú, az öregkor nagyon rövid. Élettani időnk ritmusa fokozatosan lassúdik, a fizikai idő egyforma tempóban siklik tovább. — Minél rövidebb az időbeli távolság, amely két nemzedéket elválaszt egymástól, annál erősebb lehet az idősebb nemzedék erkölcsi befolyása a fiatalabb nemzedékre“.

A VI. fejezet azzal a csodával foglalkozik, melyet alkalmazkodásnak nevezünk. „Azok az élettani folyamatok, melyek a belső idő lényegét teszik, mindig abba az irányba igazódnak, mely az egyén legtávolabbi fennmaradásához vezet. Ugy tűnik fel, mintha a test önmagát alakítaná az eseményekhez. Szerveink mindig rögtönöznek valami módszert arra, hogy megfeleljenek minden új helyzetben“. Beszél a szervén belüli és szervén kívüli alkalmazkodásról. „Az alkalmazkodás valamennyi szervi és szellemi folyamat létezési módja.“ Carrel remekül írja le ezeket a bonyolult és mégis kinyomozhatóan célszerű jelenségeket a maguk nagyszerű belső összefüggésében. „Mint ha minden rész ismerné az egésznek jelenlegi és jövőendő szükségleteit és a szerint cselekszik. — Az alkalmazkodási jelenségeket nem használjuk fel eléggé, pedig ezeknek teljes munkába állítása biztosítja az egyén teljes kifejlődését. Keményebb életfeltételek, aszkétikus életformák között, több fizikai nehézséggel küzdve kellene élnünk. Az egyén legjobb kifejlődéséhez erő kifejtésre van szükség. Mint az izmok és a szervek, az értelem és az erkölcsi érzék is visszafejlődnek gyakorlás hiányában.“

Végül az egyén problémáját veti fel (VII. fejezet.). Az ember mint absztrakció a tudomány segédeszköze, hogy megérthessük az egyént. „A tudomány az embert

vizsgálja, a valóságban csak egyéneket találunk. — Veszélyes tévedés úgy nézni az emberre, mint egy szimbólumra. Az egyéniség alapvető valami az emberben, nem csupán bizonyos megjelenési formája a szervezetnek, hanem egész lényünk lényege. — Valójában az az egyén, akinek valamennyi lehetősége kibontakozott, sokkal több, mint az összege mindazoknak a tényeknek, melyeket az összes specialisták elmondhatnak róla. Sohasem fogjuk fel a maga teljességében. Óriási ismeretlen területeket foglal magában. A lehetőségei majdnem kimeríthetetlenek. Mint a nagy természeti jelenségek, ő is mindig megérthetetlen. Ha az ember valamennyi szervi és lelki tevékenységének harmóniájában nézi őt, mély esztétikai felindulást érez. Az ilyen egyén valóban a megteremtője és központja a világegyetemnek.“ „A felnöttek satnyulásának oka az, hogy a társadalmi intézmények elhanyagolják az egyéniséget. A modern nagyvárosokban az ember feladja az egyéniségét. Nincsen sem felelőssége, sem méltósága. Az egyének szűklátókörűek, specializáltak, immorálisak és értelmetlenek lettek, képtelenek önmaguk és intézményeik irányítására.“

Vajjon képesek vagyunk-e arra, hogy ujjíteremtsük önmagunkat és kultúránkat, kérdi az utolsó fejezetben. Készek vagyunk, de súlyos küzdelem árán. Mindenekelőtt mélyrehatóan át kell alakítanunk gondolkozás-módunkat. A mérhetőnek, mennyiségűnek, anyaginak elsőségét a mérhetetlen, minőségi, szellemi dolgok felett meg kell szüntetnünk. Lelki szükségleteink nem kevésbé fontosak, mint élettani szükségleteink. „Mért különítik el a fertőző betegeket és miért nem különítik el azokat, akik értelmi és erkölcsi betegségeket terjesztenek. — A létnek és gondolkodásnak más módjai is lehetségesek. A kultúra kényelem nélkül, a szépség fényűzés nélkül, a gépek a rabszolga-munkát végeztető gyárak nélkül, a tudomány az anyag imádása nélkül visszaadná az embernek az értelmességét, erkölcsi érzékét, életrevalóságát és elvezetné fejlődésének csúcsára.“

Carrel szavai nyomán gigantikus perspektíva tárul fel előttünk. Mint egykor a természetbölcselek után Sokrates, Platon, Aristoteles az embert állították a gondolkozás középpontjába, úgy most Carrel az anyag felé forduló természettudományok kultusza helyébe, az emberrel foglalkozó tudományt akarja a tudományos kutatás középpontjává tenni. Elgondolásai nyomán egy helyesebben és teljesebben értelmezett új humanizmus körvonalai bontakoznak ki előttünk. Tudományos megalapozottsága mellett szempontjainak eredetisége és gazdagsága, nyelvezetének ereje, tömörsége és világossága, valamint szerkezeti áttekinthetősége teszik ezt a könyvet elsőrangú írásművé. Ne felejtsük el azonban, hogy az író elsősorban az amerikai viszonyok alapján mond kritikát a mai kultúráról, de azt sem, hogy az ipari civilizáció és nagy városok problémája a világ minden pontján nagyjából ugyanaz.

Pajor Elemér.

A németországi humanizmus újabb értelmezéséhez. *Altsprachliche Bildung im Neuaufbau der deutschen Schule* nyomán. (Leipzig u. Berlin 1937.)

Mióta A. Wirth világtörténeti essaysorozatában¹ a germánok teutoburgi győzelmét érthető nacionalista öntudattal megünnepelte és Arminiust megtette a germán mondák Siegfriedjének, egészen új szempontú érveléseket olvashatunk a német politikapedagógiai művekben a klasszikus oktatás, nevezetesen a *humanizmus* jelentőségéről. A humanizmus legáltalánosabb pedagógiai értelemben a *homo testi* és szellemi kialakításával van kapcsolatban. S így a humanizmus lényegében rejlik annak

¹ Männer, Völker und Menschen. (Hamburg 1917.)